

A FÖLDRAJZTUDOMÁNY INTÉZMÉNYESÜLÉSE ÉS SZELLEMISSÉGÉNEK FEJLŐDÉSE AZ OSZTRÁK – MAGYAR MONARCHIÁBAN

HILBERT BÁLINT

THE INSTITUTIONALIZATION OF GEOGRAPHY AND THE DEVELOPMENT
OF ITS SPIRITUALITY IN THE AUSTRO–HUNGARIAN MONARCHY

Abstract

The foundation and institutionalisation of Austrian and Hungarian geography occurred not only in the same historical period but also within the confines of the same territorial unit, the Habsburg Empire, and after 1867 the Austro-Hungarian Dual Monarchy. As in the case of population and the Empire's many commercial and industrial enterprises, science had no internal borders within the Monarchy. The vast majority of scholars, however, nevertheless treat the two parts of the Empire separately. In this paper, the view of the Austro-Hungarian Dual Monarchy as a unified legal entity is applied to the development of the discipline of geography. In addition to the process of institutionalization in the Empire's two halves (in the form of the establishment of university geography departments and geographical societies), the paper also provides an overview of the scientific work done by the heads of geography departments of the universities of Vienna and Budapest, the two main centres of national scientific life. By doing so, the paper not only compares the Dualist-era development of Austrian and Hungarian geography and identifies the connections between them, but also places the Monarchy's geographical disciplines within an international context.

Keywords: Austro-Hungarian Monarchy, geographical societies, institutionalisation, University of Vienna, University of Budapest

Bevezetés

Az Osztrák–Magyar Monarchia több tekintetben a történelem eddigi legkülönösebb államalakulata volt. A birodalom két nagyobb egységét, Ausztriát és Magyarországot az uralkodó személyén kívül csupán három ügy kötötte össze szorosan: a hadügy, a külügy és az ezeket fedező pénzügy. Kevésbé ismert, hogy a két birodalomrésznek voltak „közös intézendő ügyei” is: a pénzrendszer, a kamatláb, a mérték- és súlyrendszer, a vízi és vasúti közlekedés, a posta- és távirdatügy azonos szabályozása, valamint a találmányok és védjegyek kölcsönös elismerése. Minden más ügy tekintetében az 1867. évi kiegyezési törvény szerint különvált a Monarchia két fele, így a tudománypolitikában is szakadás következett be (LICHTENBERGER, E. 2001). A kiegyezéssel a statisztikai intézmények is különváltak, ami a Monarchia, mint egység földrajzi kutatását nehezítette meg. Az 1868. évi horvát–magyar kiegyezéssel a Zágráb központú Horvát-Szlavónország is elkülönült az oktatásügyet tekintve az osztrák és a magyar féltől. Ausztriában a tartományi gyűlések önállóan dönthettek saját tartományuk oktatását érintő alapvető ügyeiről (RUMPLER, H.–URBANITSCH, P. 2000), így elsősorban a cseh és a lengyel felsőoktatás is létrejöhett a dualizmus alatt.

Ezek miatt a földrajztudomány intézményesülése az osztrák és a magyar birodalomfélben eltérő módon és időben zajlott le. A dualista államot is jellemző ellentmondások ugyanúgy a tudományos életre is igazak voltak: egy inkább egységesnek tekinthető politikai és gazdasági térben (HILBERT B. 2016) létező egyetemeken megnyitott földrajzi tanszékek

és a megalapított földrajzi társaságok lényegében mégsem teljesen homogén politikai térben formálódtak, azokra a saját állami, nemzeti és tartományi politikai eszméik hatottak.

Az alábbi tanulmányban elsősorban az osztrák-német és magyar nemzeti földrajztudomány fejlődését fogom bemutatni, az intézményesülésük és főbb tudományos képviselőik munkásságának segítségével. Ausztria esetében nem csak az osztrák-német nemzetiségű területek, hanem az egész birodalomrész intézményi viszonyait fogom áttekinteni, ahogy Magyarország esetében Horvát–Szlavónország is ezen kutatás részét képezi. A Monarchia legnagyobb nevű földrajztudósai és egyben a nemzeti földrajztudományok formálói Bécsben és Budapesten felállított földrajzi tanszékeken tevékenykedtek. A két város földrajzi tanszékeit a dualizmus korszaka alatt vezető tanszékvezetők életpályáinak bemutatásával és összehasonlításával kívánom az osztrák-német és magyar földrajztudomány fejlődését reprezentálni. Az intézményesülés és a tanszékvezetők munkásságának vizsgálatával párhuzamosan a földrajztudomány nemzetközi helyzetét is bemutatom.

Mivel a dualizmus kori osztrák geográfia helyzete kevésbé ismert a magyar földrajztudomány berkein belül, ezért annak alapvető jellegű ismertetése prioritást élvez a tanulmányban, amelyhez értelemszerűen illeszkednek a magyar geográfia ugyanarra az időszakra vonatkozó közzismertebb információi. *Kutatásom fókuszpontjában, a földrajztudomány nemzetközi alakulásának tükrében, a dualizmus kori osztrák és a magyar földrajztudomány intézményesülésének és alapvető szellemiségének bemutatása, illetve azok összevetése áll.*

A földrajztudomány intézményesülése a dualista államban

A földrajztudomány intézményrendszerének fejlődése a nemzetközi kontextust figyelembe véve a nagy földrajzi felfedezések korától datálható, illetve később a Föld gyarmatosítása és a nagyhatalmi versengés adott nagyobb löketet a földrajz, mint diszciplína intézményesülésének. A földrajzi társaságok megalakulása után az egyetemeken alapított földrajzi tanszékek jelezték a földrajz erősödését. A földrajz az imperializmus és a gyarmatosítás elsődleges segédeszközévé vált az európai nagyhatalmak számára, amely a tudományok között magas presztízt biztosított a geográfia számára. A diszciplína a térképek készítése, a gyarmatok földrajzi leírása, illetve a gyarmati élet megszervezésének segítése mellett a politika szolgálatában a nemzeti identitás megerősítését is elősegítette (LIVINGSTONE, N. D. 2001). Különösen érdekes a földrajztudomány szerepe egy olyan állam esetében, mint az Osztrák–Magyar Monarchia, amely nem rendelkezett Európán kívül gyarmatokkal, ráadásul a dualista államszervezete és soknemzetiségű volta miatt az egységes nemzeti identitás kialakítása is igencsak problematikusnak mutatkozott.

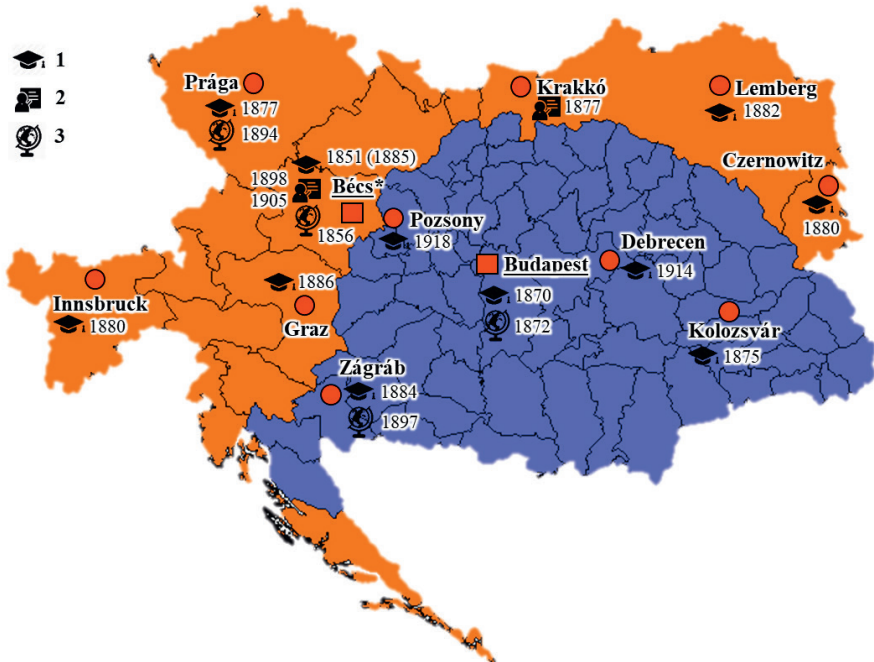
A földrajztudomány intézményrendszerének kialakulási folyamata az Osztrák–Magyar Monarchia keretein belül időben és térben a politikai erőviszonyok figyelembevételével értelmezhető a legjobban. Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésig, a Habsburg dinasztia abszolutista kormányzása révén a Birodalomban az osztrák-németek voltak kiváltságos helyzetben, így az első földrajzhoz közel álló leírásokat és adatgyűjtéseket is ők végezték el (LICHTENBERGER, E. 2001). A Habsburg Birodalom nem kapcsolódott be a gyarmatosításba, azonban Közép-Európában jelentős hódításokra tett szert a török Magyarországról való kiűzésével. A bécsi udvar kezdeményezésére az államba újonnan bekebelezett tartományok felméréséhez és fejlődésének megtervezéséhez számos szakembert képeztek ki. A Bécsben 1717-ben megalapított Mérnökakadémia, valamint a II. József által előírt birodalmi katonai felmérés hozzájárult az osztrák térképészet megalakulásához és intenzív fejlődéséhez. A térképészeti munkálatokkal együtt a statisztikai felmérés is megkezdődött, így az abszolutizmus időszakában számos, az egész birodalmat átfogó statisztikai munka

született. A dualizmus időszakának kezdetéhez érve a földrajztudományhoz közel álló természettudományok egy jelentős része intézményesült (Geológiai Intézet, Földmágnesességi és Meteorológiai Intézet, Meteorológiai Társaság). Az abszolutizmus korszakában felhalmozott információk alapjául szolgáltak sok osztrák geográfus későbbi munkáihoz. A magyarok ezzel szemben számos, a földrajzi tudást és információszerezést tekintve jelentős eredményeket elérő képviselővel rendelkeztek (többek között Hunfalvy János és Fényes Elek). Ugyanakkor a birodalomban fennálló hátrányos helyzetük és anyagi korlátaik miatt nem hajthattak végre hasonló volumenű kutatásokat, mint az osztrákok. Ennek ellenére a Magyar Tudományos Akadémia intézménye jóval korábban jött létre (1825), mint osztrák megfelelője (1847) (LICHTENBERGER, E. 2001).

Nemzetközi összehasonlítást tekintve a Habsburg Birodalom földrajzi intézményrendszerének kiépülése korán megkezdődött. 1851-ben alapították Bécsben a Monarchia első egyetemi földrajzi tanszékét (FASSMANN, H. 2004), ez idő tájt csak Berlinben, Göttingenben és Párizsban működött hasonló tanszék. Közel két évtizeden keresztül a birodalomban csak Bécsben volt egyetemi földrajzi oktatás, majd a kiegyezés után 1870-ben megalapították Pest-Buda első földrajzi tanszékét is. Ezután robbanásszerűen nőtt a földrajzi tanszékek száma a Monarchiában, 1918-ig Ausztriában és Magyarországon 5-5 városban hoztak létre egyetemi földrajzi tanszéket (*I. ábra*). Ausztriában, a bécsi tanszék 1885-ös kettéosztása után, összesen 7 darab földrajzi tanszék működött a dualizmus időszakában, amelynek mindegyike (egy kivételével) még a 19. század folyamán kezdte meg működését. Továbbá Bécsben az „Exportakademie” felsőoktatási intézményben és Krakkó egyetemén tanszék nélkül, de létezett földrajz oktatás (ennek az elnevezése németül Extraordinariat, magyarul „rendkívüli egyetemi tanári pozíció”). A magyar birodalomrészben kevesebb és később alakult tanszékek működtek, a debreceni és a pozsonyi földrajzi tanszékek a Monarchia létének utolsó éveiben alakultak meg. Budapesten is működött a bécsi Exportakademie-hez hasonló intézmény, a Keleti Kereskedelmi Akadémia (KKA), ahol Milleker Rezső földrajzprofesszor az 1913/14-es tanévben a „Kis- és Elő-Ázsia gazdasági földrajza” tárgyért volt felelős. Azonban egy év tanítás után Milleker a Debreceni Tudományegyetem földrajz tanszékének élére került és az általa tartott tárgy megszűnt. A KKA több kurzusa volt kapcsolatos a földrajzzal, azonban azokat a közgazdaságtani és kereskedelmi szaktárgyak közé sorolták be (SZÖGI L. – ZSIDI V. 2007). Az utolsó földrajzi tanszéket Ausztriában 1886-ban alapították meg, míg Magyarországon a Monarchia összeomlása előtt pár hónappal, 1918-ban. Transzljajtánia kezdeti, körülbelül 20 éves lemaradása Ciszljajtániával szemben a földrajz intézményesülésében a dualizmus alatt némileg tovább nőtt. Akkor sem változik a kép, ha csak az osztrák-német és magyar nemzetiségi területek tanszékeit adjuk hozzá az osztrák és a magyar geográfia „számlájához”. 1885 után Bécsben két egyetemi tanszék és két egyetemi tanári pozíció, valamint Grazban és Innsbruckban is egy-egy tanszék működött.

A földrajzi társaságok megalapítását tekintve az Osztrák–Magyar Monarchia szintén a világ élvonalába tartozott. A Császári és Királyi Földrajzi Társaság (Kaiserlich–Königliche Geographische Gesellschaft, amely 1959 után az Österreichische Geographische Gesellschaft nevet vette fel) 1856-ban (ÖGG 2018), a Magyar Földrajzi Társaság pedig 1872-ben kezdte meg működését (MFT 2018). A bécsi a nyolcadik (SITTE, W. – SITTE, C. 2006), míg a budapesti székhelyű társaság a világ 16. legkorábban alapított ilyen szervezete (FODOR F. 2006). Az osztrák és a magyar földrajzi társaság megalapítása után válhatott szorosabbá a két nemzeti földrajztudomány kapcsolata, amelynek egyik jelentős momentuma az 1872–1874. évi Osztrák–Magyar Északi-sarki Expedíció volt (PAPP-VÁRY Á. 2006). A dualista államban 1918-ig további két társaság alakult: A Cseh Földrajzi Társaság (Česká Společnost Zeměvědná) 1894-ben (EUGEO 2018), a Horvát Földrajzi Társaság (Hrvatsko geografsko društvo) 1897-ben kezdte meg munkáját (HAGEDE 2018). A császári és királyi

(osztrák), a magyar és a cseh társaság folyóiratot is indított a megalapításukat követően, amelyek a Monarchia legfontosabb földrajztudományi sajtóorgánumai voltak.

1. ábra A földrajztudomány intézményesülése az Osztrák–Magyar Monarchiában

*1885-ben a Bécsi Egyetemen működő földrajzi tanszék két részre osztották,

valamint az „Exportakademie” 1898. évi megalapítása után két gazdaságföldrajzi tanszék is alapítottak az intézményben (így 4 földrajzi tanszék működött a városban).

Jelmagyarázat: 1 – Egyetemi földrajz tanszék, 2 – Rendkívüli egyetemi tanári pozíció, 3 – Földrajzi társaság
Figure 1 Institutionalisation of geography in the Austro–Hungarian Monarchy

*After 1885 in the University of Vienna there were two geography departments and beside that in 1898 and 1905 in the „Exportakademie” two more economic geography departments were established

Legend: 1 – University geography department, 2 – Extraordinary professor, 3 – Geographical society

Forrás/Source: LICHTENBERGER, E. 2001; FASSMANN, H. 2004; CUNI 2018; HAGEDE 2018;

MFT 2018; NATUR CUNI 2018; ÖGG 2018; PMF 2018; PTE 2018; UIBK 2018; UNIDEB 2018; UNIVIE 2018

A földrajztudomány fejlődésére legnagyobb hatást kifejítő geográfusok elméletei a 19. században

A nemzetközi kontextus felvillantása a földrajztudomány elméleti megközelítéseinek vizsgálatánál sem hanyagolható el, ám azokat fenntartásokkal kell kezelnünk, ugyanis a téma feldolgozásához szükséges szakirodalmak íróinak olykor prezentista jellegű írásmódja sajnos nem kerülhető el teljes mértékben (LIVINGSTONE, N. D. 1992). Az osztrák és magyar földrajztudomány nemzetközi léptékben való elemzése lényegében azért indokolt, mivel a geográfia főbb elméleteinek államhatárokon átívelő áramlása a 19. században és a 20. század elején igen intenzívnek volt tekinthető (PROBÁLD F. 2018). Továbbá az osztrák és a német földrajztudomány (mint később is tapasztalni fogjuk) olyan mértékben összeforrt a századfordulóra, hogy nem is lenne értelme annak, ha a földrajztudomány szellemi fejlődését csak a Monarchia közigazgatási határain belül vizsgálnánk.

Mint az a későbbiekben is ki fog rajzolódni, a 19. században a „*dualisztikus földrajz*” kibontakozásáról beszélhetünk, ami a geográfia két, a fizikai- és az emberföldrajzi ágának a kifejlődésére, elkülönülésére utal. A földrajzi kutatások jellege aszerint alakult, hogy a dualisztikus földrajz mely ága alapján értelmezték a másikat (illetve figyelembe vették-e a másik ágat). A 19. század második felében és a 20. század első évtizedeiben alapvetően három német geográfus elméletei hatottak az európai és a dualista államon belüli földrajztudomány alakulására: CARL RITTER, FERDINAND VON RICHTHOFEN és FRIEDRICH RATZEL elméletei.

A Humboldt által kialakított földrajztudomány, mint az egész Földre kiterjedő természettudományok összefogására irányuló, leíró tudomány a 19. század első felében gyakorlatilag teljesen átalakult. A század elején, az államisméken művelődött CARL RITTER (1779–1859) a földrajz lényegét új megvilágításba helyezte. Humboldttal ellentétben Ritter az emberi tényező felől közelítette meg a geográfia lényegét és nem a természeti tényező felől, valamint nem a Föld egészét, hanem csak a földfelszínt, illetve azok kisebb téregységeit vette kutatásának alapjául. A ritteri földrajz legfőbb feladata a természet és az ember kölcsönhatásainak leírása volt. Ritter nagyobb hangsúlyt helyezett egy téregység népeinek történeti forrásfeldolgozására, míg a természetföldrajzi meglátásait a térképekről „olvastale” (MENDÖL 1999). Ez az ún. „*összehasonlító földrajz*”, ami tulajdonképpen még nem jellemezhető analitikai módszerekkel, sokkal inkább leíró (enciklopédikus) tudománynak nevezhető (FODOR F. 2006).

A berlini földrajzi tanszéken Rittert (több évtizedes különbséggel) 1883-ban követő FERDINAND VON RICHTHOFEN (1833–1905) ugyanebben az évben megjelent munkája szerint a földrajz sokkal inkább természettudományokból, mint történelemből táplálkozó diszciplína, fő feladata a földfelszínnek és az azzal összefüggésében álló jelenségek vizsgálata (FODOR F. 2006). Tehát Richthofen tisztán a földfelszín vizsgálatában látta a földrajz lényegét, amely lényegében a geomorfológia kialakulásához vezetett (MENDÖL T. 1999). Richthofen és követői képzettségüket tekintve többnyire geológusok voltak, kezdetben az emberi tényező teljesen kimaradt kutatásaikból, az csak a geomorfológia geológiától való separálásával kapott mellékes szerepet. Richthofen a Ritter-iskola „szobatudósaival” ellentétben nem a leíró földrajzot, hanem a kutatók terepen gyűjtött információkból analizált eredmények jellemezte *általános földrajzot* preferálta. Richthofen földrajzfelfogása tulajdonképpen az első világháborúig uralkodó szerepben maradt az európai földrajztudományban, ami alatt a természetföldrajzi irányzat (a geomorfológia) kikristályosodhatott.

A 19-20. század fordulóján a földrajz társadalomhoz kötődő irányzatának, az emberföldrajznak a kibontakozása jóval bonyolultabb úton haladt, mint a természetföldrajzé. Bár már Ritter kialakította az emberföldrajz egy lehetséges irányát, azonban az túlságosan elavultnak bizonyult, valamint Richthofen természeti földrajzának megjelenésével teljesen háttérbe szorult. Ritter érdeme azonban, hogy később tanítványai lettek az emberföldrajz két kezdeti irányzatának képviselői: a *gazdaságföldrajzi* és a Richthofeni természetföldrajzból kiinduló *emberföldrajzi* irányzatnak. A közgazdaságtanra alapuló gazdaságföldrajzi irányzat mellett a Richthofeni felfogásból kialakuló emberföldrajznak volt nagyobb hatása az első világháború előtti földrajztudomány fejlődésére. Az utóbbi irányzatnak 1882-ben „*Anthropogeographie*” című művével FRIEDRICH RATZEL (1844–1904) adta meg elméleti alapjait, aki a földfelszíni sajátosságoktól függő emberi jelenségek vizsgálatát tette meg az irányzat fő feladatává. Ratzel irányzata tehát a természeti földrajznak egy ága, az emberföldrajz csak az első világháború után önállósult végleg. Ratzel másik nagy műve „*Politikai földrajz*” címen jelent meg 1897-ben, amellyel szintén egy új irányzat megalakítójává vált (MENDÖL T. 1999).

A három, földrajztudomány fejlődésére legnagyobb hatással lévő német geográfus elméleteinek bemutatása után érzékelhető a dualisztikus földrajz 19. századi jelenléte, mind a természeti- és mind az emberföldrajzi megközelítés egymástól függetlenül és egymással

összefüggésben is definiálni próbálta önmagát. A földrajzi kutatások a 19. század folyamán, függetlenül a természeti vagy társadalmi megközelítéstől váltak egyre analitikusabbá elhagyva az enciklopédikus jelleget (FODOR F. 2006).

A dualizmuskori osztrák és magyar földrajztudomány szellemiségének fejlődése

Az Osztrák–Magyar Monarchia két szellemi központja Bécs és Budapest volt, így a földrajztudomány legnagyobb osztrák-német és magyar képviselői is ezekben a városokban tevékenykedtek az egyetemi földrajzi tanszékeken. Maguk az egyetemi tanszékek és az azokat vezető professzorok munkássága sokat mondhat a földrajztudomány monarchia-beli állapotáról. A következőkben a Bécsi és a Budapesti Egyetem földrajz tanszék vezetőinek munkásságát tekintjük át, amelynek során nem csak összehasonlításra nyílik mód, hanem az előző alfejezetben tárgyalt nemzetközi földrajzi irányzatokhoz való besorolást is elvégezhetjük. Három generációs csoportba osztottam a dualizmus korszaka alatt a két egyetem földrajzi tanszékein vezető tisztséget betöltött geográfus professzorokat (*1. táblázat*). A generáció szó értelme munkámban nem elsősorban az életkorhoz, sokkal inkább a földrajzi megközelítésmóddhoz kapcsolódik.

Érdekes mindjárt az elején leszögezni, hogy az osztrák-német földrajztudomány a német nyelv révén szoros kapcsolatban volt a német geográfiával, igaz ez nemcsak az osztrákok által a német tudományból átvett elméletekre, de magukra a földrajztudomány képviselőire is. Így Ausztria földrajztudományos életét nem csak a Monarchia osztrák feléből, hanem a Német Birodalomból származó kutatók, tudósok is nagy részben befolyásolták (LICHTENBERGER, E. 2001).

1. táblázat – Table 1

A Bécsi és a Budapesti Egyetem földrajzi tanszékeinek vezetői megalapításuktól 1918-ig

F.F.: Fizikai Földrajzi Tanszék, F.T.: Történeti Földrajzi Tanszék

The heads of geography departments in the University of Vienna and the University of Budapest from their foundations till 1918

F.F.: Physical Geography Department, F.T.: Historical Geography Department

	Bécsi Egyetem	Tanszékve- zetői pozíció betöltése	Budapesti Egyetem	Tanszékve- zetői pozíció betöltése
I. Generáció	Friedrich Simony	1851–1885	Hunfalvy János	1870–1888
II. Generáció	Albrecht Penck (F.F.) Wilhelm Tomaschek (T.F.)	1885–1901	Lóczy Lajos	1889–1908
III. Generáció	Eduard Brückner (F.F.) Eugen Oberhummer (T.F.)	1906–1927 1903–1931	Czirbusz Géza	1910–1920

Forrás/Source: LICHTENBERGER, E. 2001; FODOR F. 2006

A földrajztudomány alapjainak lefektetése: Friedrich Simony és Hunfalvy János munkássága

FRIEDRICH SIMONY (1813–1896) a Csehországban született, apai ágon magyar származású tudós sokoldalú személyiség volt. Eredetileg gyógyszerésznek tanult, de a szabadidejében alpinista Simony 1851-ben 38 évesen lett a Monarchia első hivatalos földrajzprofesszo-

ra és első földrajz tanszékének vezetője (LEHR, R. 1996). Az osztrák tanszékvezető igazi polihisztornak számított akkoriban, egyszerre nevezhetjük mai szemmel geográfusnak, geológusnak és alpinistának is, aki a geomorfológia, a glaciológia, a klimatológia, a hidrológia, a limnológia és az asztronómia területén is jártas volt (Österreichische Akademie der Wissenschaft 2004). Így Simony tanszékvezetőségének 34 éve alatt az osztrák földrajzi kutatások szorosan összefonódtak a földtudományokkal. Azonban nem maradt teljesen figyelmen kívül a tudomány emberrel kapcsolatos irányzata sem, Simony számos munkája jelent meg a kulturális földrajz, a nyelvészet és a történelem területén, amelyekben a természeti tényezők hatását próbálta felmérni a népek kulturális fejlődésének összefüggésében (PENCK, A. 1898). Simony életműve a Dachstein hegységhez kapcsolódott, ahol 1840 és 1890 között folyamatosan kutatott, továbbá térképeket, rajzokat, akvarelleket és fotókat is készített. Simony az osztrák földrajztudomány intézményesülésében is nagy szerepet vállalt, az ő kezdeményezése volt maga a bécsi földrajz tanszék létrehozása, de a császári és királyi Földrajzi Társaság (Kaiserlich–Königliche Geographische Gesellschaft) megalapításának kezdeményezése is hozzá kötődik (STAUDACHER, C. 2013). Simony földrajzi meglátásai és módszerei szinte tökéletesen illeszkednek Ritteréhez, autodidakta módon írta le meglátásait, és vetette össze őket, egyetemi előadásait kutatási útjainak felolvasásával és térképeinek „elmondásával” tartotta meg (PENCK, A. 1898). Habár „az osztrák földrajz ősatyjának” nevezett Simonynak nagy hatása volt az osztrák geográfia 19. századi fejlődésére, azonban nem sikerült a személyéhez kötődő iskolát megalapítania, tanítványai különböző tudományterületeken helyezkedtek el (LICHTENBERGER, E. 2001).

HUNFALVY JÁNOS (1820–1888) a magyar földrajztudomány első igazi képviselője, Simonyhoz hasonlóan nem a földrajzhoz közeli tudományban kezdte pályafutását, ugyanis filozófiát, jogot, teológiát és történelmet tanult. Hunfalvy fiatalkorában megfordult Nyugat-Európa több nagynevű egyetemén, többek között a berlini egyetemen is, ahol többek között a fent említett CARL RITTER is tanította (HEVESI A. 2001). Hunfalvy földrajztudományi pályája a szabadságharc után bontakozott ki, első jelentős földrajzi műve 1863-ban jelent meg „A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása” címmel, amelyben több osztrák tudós magyarországi leírásait vette át (FODOR F. 2006). 1870-ben az első magyar földrajzi tanszék vezetőjének nevezték ki, majd az 1872-ben megalakuló Magyar Földrajzi Társaság első elnöke lett, így Hunfalvy munkásságának és gondolkodásmódjának óriási befolyása volt a dualizmuskori magyar földrajztudomány kezdeti alakulására. Hunfalvynak és későbbi tanítványainak geográfiája leíró jellegű, történelmi alapokon nyugvó és természettudományilag kevésbé meghatározott művek voltak (FODOR F. 2006). Hunfalvy számos nagyszabású munkát (Egyetemes Földrajz; A magyar birodalom földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra stb.) készített el karrierje során, amelyek nemzetközi hírnevet adtak neki, több ízben utazott külföldre és kapcsolatot tartott külföldi földrajzi szervezetekkel. Hunfalvy a ritteri alapokra támaszkodott, tehát a földrajz társadalommal foglalkozó ágát képviselte erősebben. A Hunfalvy-iskola tanítványai végig a dualizmus időszakában jelentős, meghatározó szereplői maradtak a magyar földrajztudomány alakulásának (FODOR F. 2006).

*A földrajzi szemléletmód és a módszerek differenciálódása a fizikai földrajzban:
Albrecht Penck, Wilhelm Tomaschek és Lóczy Lajos munkássága*

ALBRECHT PENCK (1858–1945) a németországi Szászország tartományból származott, tudományos pályafutása nemcsak az osztrák, hanem a német földrajztudomány fejlődéséhez is jelentősen hozzájárult. Az 1875-ben Lipcsében geológiai tanulmányait megkezdő Penck 1882-ben Münchenben írta meg doktori értekezését és néhány évvel később már Bécsben

vált tanszékvezetővé (Spektrum 2018). A geomorfológia, geológia és a meteorológia területén kutató Penck korának egyik leghitelesebb tudományos képviselője volt, csak 27 esztendő volt, amikor Bécsbe hívták az 1885-ben újonnan megalakult Fizikai Földrajzi Tanszék élére. Penck bécsi morfológiai kutatásai, kiegészülve EDUARD SUESS geológiai és JULIUS VON HANN meteorológiai, nemzetközi elismertséget hozó kutatásaival Európa földtudományos életének egyik centrumává tették az osztrák fővárost a századfordulón. Penck 1885 és 1905 közötti bécsi tanszékvezetőségi ideje alatt jelentős eredményt ért el az osztrák fizikai földrajz fejlődésében. Legjelentősebb tudományos eredményeként – Richthofen elméleteinek hatására – sikerült a geomorfológiát elszakítania a geológia tudományától és önálló diszciplínává tennie (LICHTENBERGER, E. 2001). Penck a földtörténetben, a glaciológiai, a tengeri kutatásokban és a térképzészet terén is maradandót alkotott. 1906-ban, húsz éves bécsi jelenléte után, Richthofen utódként a berlini földrajzi tanszék vezetője lett, ahol karrierje csúcspontjára érve többek között az egyetem rektora és a német földrajzi társaság vezetője is lett (Austria-Forum 2018).

WILHELM TOMASCHEK (1841–1901) a Morvaországban született cseh-osztrák földrajz professzor karrierjét a Grazi Egyetemen kezdte és 1885-ben az egységes bécsi földrajz tanszék megbontásával létrejött Történeti Földrajz Tanszék vezetőjének választották. Tomaschek főként antik irodalmat és történelmet dolgozott fel, valamint a nyelvészeti kutatásokban is jártas volt. A tanszékvezető kutatási módszereit tekintve inkább az előző generációhoz hasonlítható, a leíró földrajztudomány képviselőihez. Tomaschek életéről és munkásságáról is sokkal kevesebb információt lehet találni, mint Penckéről, ami nem tűnik véletlennek, hiszen Pencknek sikerült elérni a geomorfológiával azt, ami sem Tomascheknek sem az őt követő Oberhummernek nem sikerült az emberföldrajz történelemről történő leválasztásával (LICHTENBERGER, E. 2001).

LÓCZY LAJOS (1849–1920) személyében, Albrecht Penckhez hasonlóan, a Monarchia földrajztudósainak egyik kiemelkedő alakját tisztelhetjük, aki jelentősen hozzájárult a magyar fizikai földrajzi irányzat fejlődéséhez. Lóczy Zürichben tanult a legnevesebb svájci geológusoktól, és Svájcban több kirándulást tett az Alpokban, 1877 és 1880 között pedig kelet-ázsiai expedícióban vett részt (PAPP K. 1922). Lóczy 1889-ben foglalta el a Budapesti Egyetem földrajzi tanszékének vezetői székét és 1890-ben a Magyar Földrajzi Társaság elnökévé is megválasztották. Lóczy, Richthofen tanai által befolyásolva próbálta a magyar természettudományi földrajzot modernizálni, valamint saját kutatásait is a geológiától a geográfia felé elmozdítani (FODOR F. 2006). Lóczynak azonban nem sikerült megteremtteni a földrajz irányzatának egyensúlyát, tanszékvezetői pályafutása alatt a fizikai földrajzi kutatások váltak meghatározóvá a magyar földrajztudományban, míg az emberföldrajzi irányzat jóval kevesebb figyelmet kapott (CHOLNOKY J. 1930). Lóczy másik érdeme a fizikai földrajz „richthofeni modernizálása” mellett, a földrajzi kutatások nemzeti irányba való terelése, ugyanis Hunfalvy és követőinek leíró geográfiája kevés Magyarországot és vidékeit részletesen vizsgáló művet termelt ki. Lóczynak több ízben sikerült magára vonnia a nemzetközi földrajzi közösség figyelmét, többek között a Balaton kutatásaival, amelyhez bizottságot is felállítottak. Tény, hogy Lóczy munkássága révén az emberföldrajzi irányzat teljesen el lett hanyagolva a magyar geográfiában, azonban a fizikai földrajzi irányzat művelése nyugat-európai színvonalra emelkedett, és szoros kapcsolatokat hozott létre külföldi földrajzi szervezetekkel. Lóczy nemzetközi hírnevét jelzi, hogy 1906-ban először neki ajánlották fel a Richthofen halála miatt megüresedett berlini földrajzi tanszék vezetését, amelyet visszautasított (SZÉKELY A. 1999), így Penck kapta meg végül a kinevezést. Lóczy által beindított kutatások és tudományos irányvonal azonban a tanszékvezetői pozíció elhagyásával megszakadtak a budapesti földrajzi tanszéken.

A kibontakozó emberföldrajzi irányzat: Eduard Brückner, Eugen Oberhummer és Czirbusz Géza munkássága

EDUARD BRÜCKNER (1862–1927) balti német szülőktől a Német Birodalomban, Jénában született. Földrajzot, geológiát, paleontológiát, meteorológiát, fizikát és történelmet tanult Dorpat (ma Tartu), Drezda és München egyetemén. Münchenben lett BRÜCKNER PENCK egyik tanítványa és a későbbiekben többször dolgoztak együtt Penck gleccserkutatásaiban is. Brücknert egyetemi tanulmányainak végeztével a berni egyetemre hívták tanárnak, ahol egészen a rektori székig jutott (STEHR, N. – STORCH, H. 2008). Rövid németországi (hallei) kitérő után, 1906-ban hívták a bécsi fizikai földrajzi tanszék vezetői pozíciójára, amit haláláig töltött be. Brückner a fizikai földrajz területén a gleccserkutató, a klimatológia, a tó- és tengerkutató, a jégkorszakkutató és a morfológia terén alkotott maradandót (PENCK, A. 1928), de a klímaváltozások társadalmi hatásaival is foglalkozott. Bécsi munkássága alatt különösen az alpi gleccserkutató és az azzal összefüggő jégkorszakkutató és a klímaváltozások terén munkálkodott, több európai kutatóval dolgozott együtt, sőt a Nemzetközi Gleccser-bizottság elnökévé is megválasztották. Az első világháború kirobbanása előtt kezdett foglalkozni az Antarktisz eljegesedésével. Brückner Penckhez hasonlóan az Adriakutatásban is aktív szerepet vállalt, valamint a térképészet terén is jelentős eredményeket ért el (PENCK, A. 1928). A bécsi fizikai földrajzi tanszéket haláláig, 1927-ig vezette.

EUGEN OBERHUMMER (1859–1944) müncheni születésű német geográfus, aki a Münchener Egyetemen tanult geográfiát és geológiát. 1882-ben doktorált történelemből és földrajzból a Münchener Egyetemen, és lett azután az intézmény oktatója. WILHELM TOMASCHEK 1901-es halálával megüresedett a bécsi történeti földrajzi tanszék vezetői széke, amit 1903-tól Oberhummer töltött be, nyugdíjazásáig, 1931-ig. Pályafutása alatt többször is megválasztották az Osztrák Földrajzi Társaság elnökévé. Oberhummer Penckhez és Brücknerhez hasonlóan aktívan tartotta a kapcsolatot a nemzetközi geográfiai szervezetekkel és többször tett szakmai utazást világszerte több országba (ZIMMERMANN, S. – DÖRFLINGER, J. 1983). Oberhummer volt az utolsó olyan tanszékvezető, aki a történettudomány módszereivel közéletre ment az emberföldrajzi kutatásait (LICHTENBERGER, E. 2001). Habár Oberhummernek nem sikerült teljesen elszeparálni egymástól a földrajzot és a történelmet a kutatásaiban, azonban kísérletet tett arra 1891-es tanulmányában, hogy definiálja a történeti földrajz feladatait (ZIMMERMANN, S. – DÖRFLINGER, J. 1983). Oberhummer kezdte meg először a bécsi tanszéken a térképtörténeti tudományos kutatásokat (Deutsche Biographie 2018). Oberhummernek történeti munkái mellett már vallás-, város- és politikai földrajzi művei is jelentek meg (Wien Geschichte Wiki 2018). Oberhummer munkásságában, Tomaschekkel ellentétben már jelentősebb elmozdulást lehet észrevenni a történeti látásmód felől a földrajzi felé, amely átmenetet a publikációs listájának időrendi áttekintése kitűnően érzékeltet (ZIMMERMANN, S. – DÖRFLINGER, J. 1983).

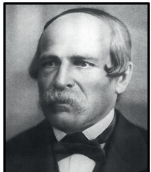

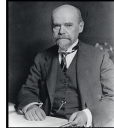
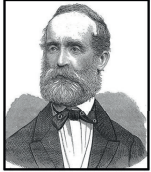

CZIRBUSZ GÉZA (1853–1920) egyetemi tanulmányait Budapesten végezte el, ahol földrajzot, történelmet és német nyelviséget tanult. Tanszékvezetői kinevezéséig, 34 éven keresztül Magyarország 12 városának középiskolájában tanított, valamint az ország sok tájegységét bejárta, és leírta megfigyeléseit (FODOR F. 2006). Czirbusz az emberföldrajzi irányt képviselte, Hunfalvy tanítványaként csak kisebb mértékű fizikai földrajzi ismereteket sajátított el. Lóczy 1908-as tanszékvezetői pozícióról való lemondása után 2 évig Lóczy legjelentősebb tanítványa, CHOLNOKY JENŐ és Czirbusz közötti személyi ellentétek miatt nem neveztek ki tanszékvezetőt. Végül 1910-ben Czirbuszt választották meg a földrajzi tanszék élére, így éles váltással Lóczy természeti földrajza után az emberföldrajz került a budapesti egyetemen a földrajzi kutatások középpontjába. Azonban a magyar geográfia további fejlődését beárnyékolta a két irányzat képviselői között kialakult ellentétek és

személyi viták, amelyek a földrajzi tudományos munkák rovására mentek több esetben. Czirbusz munkásságára nagy hatással volt Ratzel 1880-as évtizedbeli *Anthropogeographie* c. műve, azonban Czirbusz több pontban élesen szembe ment Ratzel elméleteivel (HAJDÚ Z. 2002). Ugyanakkor Lóczy által kialakított természeti földrajz hatása is jelen maradt az egyetemen. Czirbusz gondolkodásmódját egyrészt a Hunfalvy képviselte ritteri elmélet, másrésztől az „újnak” számító ratzeli elméletek alakították, amelyek keverékéből Czirbusznak nem sikerült kialakítani egy működőképes emberföldrajzi irányzatot. Czirbusz tanszékvezetői pályafutásának legfőbb érdemének nem az emberföldrajzi irányzat módszereinek kialakítását tekinthetjük, hanem magának az irányzatnak a magyar földrajzi közbeszédbe és a gondolkodás fókuszpontjába történő bevezetését (FODOR F. 2006).

Összefoglalás

A földrajztudomány 19. századi és 20. század eleji intézményi és szellemi fejlődését végigkövetve szembetűnő különbség rajzolódik ki a Monarchia két birodalomrésze, illetve két nemzetisége között, amelynek elsődleges okait a dualizmus korát megelőző időszak hatalmi viszonyaiban kell keresnünk. Az 1867-es kiegyezésig, a Habsburgok által abszolutisztikusan irányított Birodalomban egyértelmű elsősége tehetek szert az udvar szolgálatában álló térképészek és hivatalnokok. Az osztrák-németek szoros kapcsolata az akkoriban a geográfia egyik centrumának számító Német Birodalommal további előnyhöz jutatta az osztrák földrajztudományt. Az új földrajzi elméleteket a bécsi földrajzi tanszékre szinte kivétel nélkül Németország területén született és tanult személyek hozták el. Az osztrák tudományos szereplők másik kedvező pozíciója a földrajztudomány és ahhoz közel álló természettudományok korai intézményesülésében és annak megszervezésében keresendő. Az 1851-ben Bécsi Egyetemen létrehozott földrajzi tanszék csaknem 20 évig, az 1856-ban megalapított Császári és Királyi (Osztrák) Földrajzi Társaság pedig csaknem 15 évig az egyetlen ilyen intézmények voltak az Osztrák–Magyar Monarchia területén. 1867 és 1918 között az osztrák államrészben a földrajztudomány egyetemi tanszékei több helyen és korábban jöttek létre, mint magyar (–és horvát) megfelelőik. A megalakuló földrajzi társaságokat tekintve is jó pár éves előnye volt az osztrákoknak, ami megint csak a kedvezőbb politikai helyzetükhöz köthető. Ciszlajtánia és Transzlajtánia tudományos életének „eréjét” cseh–horvát viszonylatban is ki lehet fejezni. Habár a horvátok politikai autonómia keretei között maguk szervezheték meg oktatási ügyeiket, csak később sikerült földrajzi társaságot alapítaniuk, mint a politikailag jóval hátrányosabb helyzetben lévő cseheknek. Továbbá a horvátok földrajzi folyóirattal sem rendelkeztek a csehekkel ellentétben.

A Bécsben kialakult *osztrák földrajztudomány* fejlődését a dualizmus korszaka alatt, tanszékvezetők munkásságának és gondolatiságának többé-kevésbé egymásra épülésével és a természetföldrajzi és emberföldrajzi irányzat egymás mellett zavartalan alakulásával jellemezhetjük (2. ábra). A *magyar földrajztudomány* sokkal hektikusabban fejlődött, a tanszékvezetők éles váltásokkal egymás után egyszer a fizikai földrajzi, majd az emberföldrajzi irányzat felé terelve azt, több alkalommal viták kíséretében. Az osztrák és a magyar geográfia „ősatyjai” rögtön az elején megpecsételték a két nemzeti földrajz dualizmusbeli alakulását. Hunfalvy sok tanítványának gondolkodásába ültette el a ritteri megközelítést, így a magyar földrajztudomány későbbi képviselői lassabban tudták befogadni a Richthofen és Ratzel által képviselt elméleteket. Simony viszont nem alapított iskolát, az utána érkező Penck németországi tanulmányai által nem kötődött Simony gondolatiságához, ezért akadály nélkül alkalmazhatta Richthofen elméleteit. Penck és Lóczy Richthofen elméletét vették kutatásaik alapjául és mind a ketten a világ élvonalába hozták az osztrák–magyar fizikai

	I. Generáció (1850-1880/90)	II. Generáció (1880/90-1900/10)	III. Generáció (1900/10-1920/30)
Bécsi Egyetem	 <p>Friedrich Simony (1851-1885)</p> <p>Származás: Ausztria Fő hatás: Ritter Kutatási terület: Természetföldrajz (geológia)</p>	 <p>Albrecht Penck (1885-1906) Származás: Német Bir. Fő hatás: Richthofen Kutatási terület: Természetföldrajz (geomorfológia)</p>	 <p>Eduard Brückner (1906-1927) Származás: Német Bir. Fő hatás: Richthofen Kutatási terület: Természetföldrajz (geomorfológia)</p>
		 <p>Wilhelm Tomaschek (1885-1901) Származás: Ausztria Fő hatás: Ritter Kutatási terület: Emberföldrajz (történelem, nyelvészet)</p>	 <p>Eugen Oberhummer (1903-1931) Származás: Német Bir. Fő hatás: Ritter/Ratzel Kutatási terület: Emberföldrajz (történelem-földrajz)</p>
Budapesti Egyetem	 <p>Hunfalvy János (1870-1888) Fő hatás: Ritter Kutatási terület: Emberföldrajz (történelem és természet)</p>	 <p>Lóczy Lajos (1889-1908) Fő hatás: Ritter/Richthofen Kutatási terület: Természetföldrajz (geológia, geomorfológia)</p>	 <p>Czirbusz Géza (1910-1920) Fő hatás: Ritter/Ratzel Kutatási terület: Emberföldrajz (néprajz)</p>

2. ábra A Bécsi és Budapesti Egyetemen felállított földrajzi tanszékek vezetőinek három generációja

Figure 2 Three generations of the heads of geography departments in the University of Vienna and the University of Budapest

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own compilation

földrajzot. Ugyanakkor Lóczynak egy egységes földrajzi tanszékot kellett vezetnie, míg Bécsben Penck csak a fizikai földrajzi tanszék vezetője volt. A Tomaschek által vezetett emberföldrajzi tanszék fenntartotta az emberföldrajzi irányzat létét az osztrák földrajz-tudományban, ami a magyar megfelelőjében elhanyagoltta vált. Eduard Brückner Penck tanítványaként és munkatársaként méltó módon és nemzetközi szinten vitte tovább a bécsi fizikai földrajzi tanszék kutatásait és ugyanez elmondható az Oberhummer által vezetett emberföldrajzi kutatásokról is. Budapesten Czirbusz tanszékvezetősége alatt reakciószerűen tört felszínre az elhanyagolt emberföldrajzi irányzat, azonban az összeütközésbe került a CHOLNOKY JENŐ által képviselt természeti földrajzi irányzattal. A viták közel egy évtizedre felforgatták a magyar geográfia életét, és eközben nem születtek igazán nagy földrajzi munkák. Tehát az emberföldrajz útkeresésének időszakában Oberhummer pályafutása egy állomásnak, míg Czirbuszé kitérőnek értékelhető a már a Monarchia alkonyán HUGO HASSINGER és TELEKI PÁL által később megalkotott emberföldrajz felé vezető úton. Érdekes egybeesés, hogy Hassinger és Teleki emberföldrajz szempontjából úttörő fontosságú munkája ugyanabban az évben, 1917-ben jelent meg. Hassinger a „Bécs művészettörténeti Atlasza”, míg Teleki „A földrajzi történet gondolata” című művét tartják a későbbi osztrák és magyar emberföldrajzi irányzat alapjának (LICHTENBERGER, E. 2001, FODOR F. 2006).

A két nemzeti földrajz fejlődése közötti különbségek fő meghatározója az intézményi keretek eltéréseiben keresendő, de hangsúlyozni kell az osztrák földrajztudomány szoros összekapcsolódását a német geográfiával. A dualizmus korszaka alatt képviselt földrajzi gondolkodásmódokat figyelembe véve az osztrák és a magyar földrajztudomány által felvett irány alapvetően hasonlóan tekinthető. A ritteri, richthofeni és ratzeli gondolatok (kis időbeli eltéréssel) mind megjelentek az osztrák és a magyar geográfiában is, de értelmezésük több esetben eltérő volt, leginkább a richthofeni elméletek átvétele és alkalmazása zajlott hasonló módon. Ahogy a társadalmi-gazdasági fejlettség terén, úgy a földrajztudomány intézményesülését és szellemi kikristályosodását tekintve is elmaradt a Monarchia magyar

fele az osztráktól. Ugyanakkor a magyar geográfia két ága között markáns különbség állt fenn: míg a fizikai földrajzi irányzat sikeresen tartotta a lépést, addig az emberföldrajzi irányzat mögötte maradt az osztrák megfelelőjének. *Az osztrák-német és a magyar földrajztudomány kétségtelen érdeme viszont, hogy a nagy nemzetközi elismertségnek örvendő fizikai földrajzi irányzat képviselői (Pencz és Lóczy) mellett az emberföldrajzi irányzatot később „modernizáló” és nagy pályát bejáró tudósokat is sikerült kinevelnie, Hugo Hassinger és Teleki Pál személyében.*

HILBERT BÁLINT

ELTE TTK Társadalom és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest

hilbert.balint@gmail.com

IRODALOM

- CHOLNOKY J. 1930: Lóczy Lajos (1849–1920) mint geográfus. – Földrajzi Közlemények 58. 7–8. pp. 116–120.
- FASSMANN, H. 2004: Geography in Austria. – Belgian Journal of Geography, Special issue: 30th International Geographical Congress, pp. 17–34.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története. – Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 820 p.
- HAJDÚ Z. 2002: Czirbusz Géza: A magyar társadalomföldrajz „temetetlen” megalapítója. – In: ABONYINÉ PALOTÁS J. – BECSEI J. – KOVÁCS CS. (szerk.): A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága. Ipszilon Kiadó és Pedagógia Szolgáltató Kft., Szeged. pp. 109–120.
- HEVESI A. 2001: Hunfalvy János élete. – A Miskolci Egyetem közleményei, 61. pp. 59–67.
- HILBERT B. 2016: Ausztria és Magyarország migrációs kapcsolata a dualizmus idején (1870–1910). – Földrajzi Közlemények, 140. 4. pp. 362–375.
- LEHR, R. 1996: Friedrich Simony (1813–1896). Ein Leben für den Dachstein. – Stapfia 43. zugleich Kataloge des O.Ö. Landesmuseums S. F. 103. pp. 9–41.
- LICHTENBERGER, E. 2001: Geographie. – In: ACHAM, K. (szerk.): Die Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften – ein zentraleeuropäisches Vermächtnis. 2. Band: Lebensraum und Organismus des Menschen. Passagen Verlag, Wien. pp. 71–148.
- LIVINGSTONE, N. D. 1992: The Geographical Tradition. Episodes in the History of a Contested Enterprise. – Blackwell Publishing, Malden. 434 p.
- LIVINGSTONE, N. D. 2001: Science, Space and Hermeneutics. The Hettner Lectures. – University of Heidelberg, Heidelberg. 116 p.
- MENDŐL T. 1999: A földrajztudomány az ókortól napjainkig. – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 274 p.
- Österreichische Akademie der Wissenschaft 2004: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. – Band 12 (Lfg. 57), Wien. 516 p.
- PAPP K. 1922: Lóczy Lajos (1849–1920) geológus, földrajztudós élete és munkássága. Emlékbeszéd Lóczy Lajosról. – A Szent István Akadémia emlékbeszédei, 1. 5. pp. 3–28.
- PAPP-VÁRY Á. 2006: 150 éves az Osztrák Földrajzi Társaság. – Földrajzi Közlemények, 130. 1-2. pp. 93–94.
- PENCZ, A. 1898: Friedrich Simony. Leben und Wirken eines Alpenforschers. – Geographische Abhandlungen, 4. 3. pp. 195–306.
- PENCZ, A. 1928: Eduard Brückner. – Geographische Zeitschrift, 34. 2. pp. 65–87.
- PROBÁLD F. 2018: Magyar társadalomföldrajz – mindinkább angolul? – Földrajzi Közlemények, 142. 3. pp. 347–254.
- RUMPLER, H. – URBANITSCH, P. 2000: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII/1: Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften. – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 1310 p.
- SITTE, W. – SITTE, C. 2006: 150 Jahre ÖGG: Anmerkungen zu ihrer Jubiläumsfeier und ihrem Schulgeographie-bezogenem Wirken. – GW-UNTERRICHT H. 103. pp. 85–91.
- STAUDACHER, C. 2013: Friedrich Simony und die Österreichische Geographische Gesellschaft, előadás: <https://www.yumpu.com/de/document/view/32606309/friedrich-simony-institut-fur-geographie-und-regionalforschung>, megtekintés: 2018.10.13.
- STEHR, N. – STORCH, H. 2008: Eduard Brückner. Die Geschichte unseres Klimas: Klimaschwankungen und Klimafolgen. – ZAMG, Wien. 262 p.
- SZÉKELY A. 1999: 150 éve született Lóczy Lajos. – Földrajzi Közlemények, 123. 3-4. pp. 209–222.

- SZÓGI L.–ZSIDI V. 2007: Dokumentumok a Keleti Kereskedelmi Akadémia történetéből 1892-1919. – A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltárának kiadványai 12., Budapest, 170 p.
- ZIMMERMANN, S.–DÖRFLINGER, J. 1983: Eugen Oberhummer 1859-1944. – Geographers Biobibliographical Studies, 7. pp. 93–100.

Internetes források

- Austria-Forum 2018: http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Biographien/Penck,_Albrecht
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- CUNI 2018: <https://www.cuni.cz/UKEN-106.html>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- Deutsche Biographie 2018: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd117076376.html#ndbcontent>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- EUGEO 2018: <http://www.eugeo.eu/activities/23-czech-geographical-society.html>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- HAGEDE 2018: <http://hagede.hr/o-drustvu/povijest-drustva/>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- MFT 2018: <http://www.foldrajzitasasag.hu/rolunk>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- NATUR CUNI 2018: <https://www.natur.cuni.cz/eng/about-the-faculty/history/origin-faculty-science>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- ÖGG 2018: <http://www.geoaustria.ac.at/ueberuns>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- PMF 2018: https://www.pmf.unizg.hr/geog/en/about_us
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- PTE 2018: <http://foldrajz.ttk.ptt.hu/intezetunkrol>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- Spektrum 2018: <http://www.spektrum.de/lexikon/geographie/penck-albrecht/5889>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- UIBK 2018: <https://www.uibk.ac.at/urgeschichte/institut1/geschichte.html>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- UNIDEB 2018: <http://geo.science.unideb.hu/page/intezet.html>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- UNIVIE 2018: <http://geographie.univie.ac.at/das-institut/geschichte/>
a letöltés dátuma: 2018.10.13.
- Wien Geschichte Wiki 2018: https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Eugen_Oberhummer
a letöltés dátuma: 2018.10.13.